

Pogled izbliza: socijalnopedagoški aspekti rada sa romskom decom i roditeljima u naselju Deponija

Sunčica Macura-Milovanović¹ UDK 376.74-054.57(=214.58)(497.11)
Univerzitet u Kragujevcu,
Pedagoški fakultet u Jagodini;

Sanja Tatić-Janevski
Zavod za unapređivanje vaspitanja i obrazovanja, Beograd;

Mirjana Kovačević
Osnovna škola „Josif Pančić“, Beograd;

Milijana Arsić
Arhitektonsko-tehnička škola, Beograd

Apstrakt: U uvodnom delu rada je opisan Program obrazovne podrške koji je u periodu 2000–2004. realizovan u romskom naselju Deponija (Beograd), sa opštom idejom podrške inkluziji dece iz ovog naselja u obrazovni sistem. Centralni deo rada „stavlja pod lupu“ konkretnе probleme koji su pratili realizaciju Programa, kao i načine njihovog razrešavanja. Eksplisiraju se principi na kojima je počivala organizacija rada i funkcionisanje realizovanih aktivnosti, koji se danas prepoznaју kao neki od principa socijalne pedagogije: terenski rad u životnom polju osobe, stvaranje i razvijanje ličnog odnosa sa decom/odraslima tokom dužeg vremenskog perioda, uzgradnja poverenja, saradnja, preuzimanje lične odgovornosti, prilagođavanje novim situacijama i kontekstu rada. U radu se zaključuje da postojeće metode i tehnike rada sa romskom decom i porodicama koje proističu iz psihologije, socijalnog rada i razredne nastave, nisu dovoljne. Ukazuje se na potrebu za uvođenjem novog, socijalnopedagoškog pristupa marginalizovanim grupama i pojedincima, što je posebno značljivo u radu na obrazovnoj inkluziji romske dece.

Ključne reči: romska deca, romski roditelji, socijalna pedagogija, obrazovna inkluzija, terenski rad, saradnja, odnos poverenja, lična odgovornost, prilagođavanje novim kontekstima.

¹ suncicamacura@gmail.com

Jedan trenutak

Prošla sam ispod mosta, preskačući bare ustajale vode. Garavi sokak vodi do obale Dunava. Kod druge kuće pozdravljam mladu ženu koja pere veš. Kraj nje gologozo dete stoji i glode koru hleba. Žena se sa naporom podiže i pridržava leđa, trudna je. Lagano se ispravlja i prostire opranu košulju. Dva metra dalje, prolazim kroz oblak dima koji mi nateruje suze na oči i uvlači se u pore. Neko je zapalio gumu i đubre. Prolazim dalje, tiho, zadržavam kašalj, da ne uznemirim starog, mršavog Žuću koji sklupčan drema na desnoj, sunčanoj strani staze. Levo, štrči kućica-škola, a oko nje mala, nasmejana, bučna deca. Mršavi, musavi i bosonogi, trče i igraju se.

Otvaram vrata na kućici. Starija deca pišu, čitaju i rešavaju zadatke na srpskom. Podižu glave, pozdravljaju me osmesi. Na romskom su najslade nasmejana. Samo se na romskom svađaju, na romskom valjda sanjaju. Romski su najlepša, najiskrenija.

Romski te reči zvone: šužir, asaja, šukar, sanjineja, gudlo... (lepa, nasmejana, dobra, sanjati, slatko dete...)

Voljinava romsko vilo hem e duša. (Volim romsko srce i dušu.)

Mirjana Kovačević

Uvod

Većina romske populacije u Srbiji živi u slamovima, nehigijenskim geto naseljima izrazitog siromaštva. Jedan od najvećih i najgorih slamova u Srbiji je naselje Deponija, romska enklava koja se nalazi u Beogradu, na terenu opštine Palilula. Ovo vrlo veliko naselje smešteno je na mestu koje je bilo jedno od beogradskih smetlišta, blizu obale Dunava i svega nekoliko kilometara od centra grada.

Stanovnici Deponije žive u neljudskim i ekstremno nezdravim uslovima života, bez infrastrukture, u tesnim straćarama napravljenim od otpadnog materijala. „Kuće“ najčešće imaju po jednu, eventualno dve prostorije. Podovi u kućama su zemljani, prekriveni čilimima koji služe za izolaciju. Odvođenje vode nije regulisano, pa se čitava površina naselja, uključujući podove mnogih kuća, dvorišta i sokake, u vreme kiša pretvara u veliko blatište. Životna sredina je ugrožena ogromnom količinom smeća, postoji samo jedan izvor vode koji koriste svi stanovnici, na tzv. „trgu“, gde žene iz naselja peru veš i snabdevaju se vodom za piće. Na istom mestu peru se i cisterne gradske čistoće, koje nedaleko od trga izručuju otpadne vode i sadržaje sengrupa u Dunav.

U ovom naselju, oktobra 2000, započela je realizacija projekta *Unapređenje uslova života u naselju Deponija kroz legalizaciju, obrazovanje, ekonomiju, stanovanje, komunalije, ženske programe i jačanje lokalne*

zajednice (u daljem tekstu Projekat)². Te godine, u Deponiji je živelo oko 850 osoba, uglavnom nezaposlenih, a malobrojni zaposleni muškarci su radili u Gradskoj čistoći. Većina je obezbederala egzistenciju od socijalne pomoći i skupljanja sekundarnih sirovina (starog papira i kartona); mnogi su oblačili svoje porodice onim što bi našli u đubretu, a neki su se tako i hranili. Osnovna ideja Projekta bila je da se ovoj ekstremno siromašnoj i marginalizovanoj lokalnoj zajednici pruži podrška za uključivanje u institucionalne tokove i da stanovnici Deponije nauče kako da se od pasivnih primaoca socijalne pomoći postepeno organizuju kao grupa koja će sama, ili uz malu podršku sa strane, moći da obezbedi dostojan život za sebe i mlađe generacije (Macura, Vuksanović 2003).

Sastavni deo Projekta bio je i Program obrazovne podrške (u daljem tekstu Program), realizovan u samom naselju, u „Dečjoj kući“, montažnom objektu od 35 kvadratnih metara, koji je za potrebe Projekta podigao UNICEF. U Projektu smo učestvovale kao koordinatori i realizatori Programa za decu predškolskog i školskog uzrasta³. To je podrazumevalo nekoliko osnovnih zadataka: organizaciju aktivnosti u „Dečjoj kući“, neposrednu pomoć deci u školskom učenju, realizaciju različitih oblika psihosocijalnog rada sa roditeljima dece koja su pohađala aktivnosti na Programu, i ostvarivanje saradnje sa lokalnom školom i drugim društvenim institucijama. Posle godinu dana rada sa decom i roditeljima u Deponiji, Program obrazovne podrške je bio čvrsto uspostavljen: u „Dečju kuću“ je dnevno dolazilo oko 100 dece uzrasta 3 do 15 godina. Od prepodnevnih do večernjih časova, u smenama od po dva sata, sa decom su u okviru pet relativno homogenih uzrasnih grupa radili angažovani vaspitači i učitelji – oni za koje je rad u okviru ovog Projekta predstavljao lični i profesionalni izazov. Pored rada sa decom, u „Dečjoj kući“ smo održavale i roditeljske sastanke i radionice, organizovale priredbe i primale mnoge zainteresovane posetioce: roditelje dece iz susedstva, kolege, predstavnike prosvetne i šire zajednice i druge, što je barem malo ublažavalo oštrinu geto karakteristika ovog naselja.

² Projekat je realizovalo Društvo za unapređivanje romskih naselja (DURN) iz Beograda, zajedno sa NVO „Romsko srce“ i Ženski romski centar „Bibija“, a finasirali su ga Evropska komisija, UNICEF i NOVIB (2000–2003); a zatim delom opština Palilula, „Romsko srce“, opština grada Milana i Ministarstvo za socijalna pitanja i brigu o deci (2004) (Macura, Vuksanović 2003).

³ Prvo lice množine u ženskom rodu se odnosi na sve četiri autorke teksta. Prvo lice množine u muškom rodu odnosi se i na druge učesnike u obrazovnim programima na Deponiji: ostale učitelje, članove radnog tima Projekta, roditelje, itd.

Već sam broj dece koja su redovno pohađala Program obrazovne podrške, kao i broj roditelja koji su se interesovali za rad sa decom i njihovo napredovanje u učenju, govorio je o uspehu aktivnosti koje smo preduzimali. O tome je svedočilo značajno povećanje broja upisane romske dece iz Deponije u prvi razred redovne škole, kao i postepeno unapređivanje postignuća dece u školi – redovnije pohađanje nastave i bolji školski uspeh, što je i bio osnovni cilj rada (Tatić-Janevski, 2003, Macura-Milovanović, 2006). Bilo je izuzetno teško pomoći da se šezdeset osmoro dece sa Deponije koja su bila izvan obrazovnog sistema uključi u redovnu školu, da dve trećine onih koja su pohađala nastavu imaju vrlodobar i dobar, a jedno dete iz Deponije čak i odličan uspeh. To je bilo teško zbog nužnosti prevazilaženja mnogih ozbiljnih prepreka – romska deca iz Deponije su bila drastično obeležena svojim nacionalnim poreklom, siromaštvom i getom u kome su živela, a zatim dodatno pogodjena otvorenom ili prikrivenom diskriminacijom u lokalnoj školi koju su pohađala (Macura, Vuksanović, 2003, Macura-Milovanović, 2006). S druge strane, opšti društveni i politički kontekst 2000. godine, u vreme kada je počela realizacija Projekta, bio je znatno drugačiji nego danas. Pitanje obrazovanja Roma još uvek nije predstavljalo značajno mesto u agendama i strategijama naše državne i obrazovne politike⁴, a niz sistemski nerešenih pitanja u okviru obrazovanja romske dece činila su jedno od obeležja našeg školstva. Angažovanje nevladinog sektora putem projekata kakav je započinjao na Deponiji⁵ predstavljalo je dragocenu pomoć i podršku za školovanje romske dece, a za mnogo decu sa Deponije to je bila jedina šansa da se uključe u obrazovni sistem. Sistemski nerešeni problemi (pominjemo samo one koje smo neposredno iskusili tokom procesa inkvizije dece sa Deponije) ticali su se neadekvatnog načina testiranja romske dece za upis u prvi razred; opšteg neprihvatanja romske populacije u lokalnoj školi, koja je povremeno prerastala u otvorenu diskriminaciju; neusklađenosti školskog programa i nastavnog procesa sa potrebama, predznanjima i životnim iskustvima romske dece; sistema ocenjivanja koji je kontinuirano

⁴ U tom smislu, može se reći da je Projekat DURNa bio jedan od pionirskih: njegova realizacija je počela skoro 10 godina pre donošenja novog *Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja* (2009), koji uvodi niz mera u pravcu ostvarivanja pravednijeg i efikasnijeg obrazovanja za decu iz marginalnih grupa; pet godina pre potpisivanja programa *Dekada inkvizije Roma* (2005) i tri godine pre donošenja prve *Strategije o unapređivanju obrazovanja Roma u Srbiji* Ministarstva prosvete i sporta (2003).

⁵ U ovo vreme, slične ideje holističkog pristupa inkviziji romske dece, imali su i projekti *Razvojno-obrazovni centri u opštinama na jugu Srbije*, čija realizacija i danas traje (DURN), *Korak po korak – Dečiji vrtić kao porodični centar za romsku decu* (Centar za interaktivnu pedagogiju, Beograd) i drugi.

omogućavao nesmetanu pasivnu diskriminaciju romske dece u školi, itd. Bile su to samo neke od tačaka spoticanja, čija su posledice rezultirale odustajanjem romske dece i roditelja od daljeg školovanja, odnosno, u krajnjoj liniji, uvećavanjem korpusa socijalno isključenih osoba.

Realizacija obrazovnih programa pre svega je značila rešavanje mnogih konkretnih problema. U ovom tekstu ih podrobno opisujemo, svesne opasnosti da će možda detaljno obrazlaganje načina rešavanja zdravstvenih i drugih problema dece i roditelja iz Deponije delovati banalno i nepovezano sa osnovnom temom. Međutim, pitanje obrazovanja romske dece teško se može rešavati izolovano od konteksta u kome ona žive, i bez primene holističkog pristupa, odnosno uključivanja ostalih relevantnih uslova života i odrastanja dece (zdravstvenih, stambenih, socijalnih), koji imaju uticaja na njihov razvoj i sticanje obrazovanja. Zahvaljujući koncepciji Projekta, za rešenjima problema tragali smo tamo gde su i nastajali – u samom naselju, lokalnoj školi i drugim društvenim institucijama, nastojeći da pružamo podršku roditeljima i deci sa Deponije u njihovom realnom životu. Kretali smo se njima u susret, umesto onoga što se uobičajeno očekuje od marginalnih grupa i pojedinaca – da se pojave u institucijama gde se obezbeđuje pomoć (škola, dom zdravlja, opština, centar za socijani rad i dr). Vremenom smo postali tim⁶, a u načinu na koji smo radili, danas prepoznajemo i neke od osnovnih principa socijalnopedagoškog rada.

Organizovanje Programa obrazovne podrške⁷

Ciljevi Programa obrazovne podrške bili su unapređivanje obrazovnih postignuća dece koja su pohađala nastavu i uključivanje velikog broja dece koja iz različitih razloga nisu bila upisana u školu, u sistem redovnog školstva⁸, sa osnovnom idejom da se doprinese inkluziji romske dece iz Deponije u obrazovni sistem. Najveći deo aktivnosti koje bi isle u susret ovim ciljevima roditelji dece sa Deponije, pre svega zbog siromaštva i neobrazovanosti, bez podrške sa strane, nisu bili u stanju da ostvare.

⁶ Rad na realizaciji Programa obrazovne podrške tokom vremena je prerastao u akcione istraživanje, čiji su proces i ukupni rezultati publikovani u knjizi *Deca sa Deponije. Analiza akcionog eksperimenta uključivanja romske dece u obrazovni sistem* (Macura-Milovanović, 2006).

⁷ Svoja iskustva o organizaciji Programa obrazovne podrške su izložile Sanja Tatić-Janevski i Sunčica Macura-Milovanović, školski psiholozi. Prvo lice množine u ženskom rodu u ovom delu teksta se odnosi na ove autorke.

⁸ Od oko 180 dece osnovnoškolskog uzrasta u Deponiji, samo 10 posto je pohađalo redovnu osnovnu školu, ostali se ili nikada nisu upisali ili su školu napustili (Macura-Milovanović, 2006).

Početni deo naših aktivnosti kao koordinatora aktivnosti za decu školskog uzrasta, odnosio se na organizaciju rada učitelja koji bi deci pružali neposrednu pomoć u učenju i izradi domaćih zadataka u „Dečjoj kući“. Ovaj, naizgled jednostavan posao, u susretu sa životom u nelegalnom, nehigijenskom i improvizovanom staništu Deponije koje „generiše bazičnu nesigurnost i izjednačava se sa beskućništvom“ (Macura, Vuksanović 2003), tokom realizacije Projekta menjao se i širio. Veoma brzo, suočile smo se sa nepostojanjem jasnih i utabanih puteva i samo načelno primenljivim repertoarom profesionalnih kompetencija kojima smo raspolagale kao školski psiholozi.

Pošto smo obišle naselje, uspostavile prve kontakte sa porodicama i popisale broj i uzrast dece roditelja zainteresovanih da se njihova deca uključe u Program, uvidele smo da obezbeđivanje obrazovne podrške podrazumeva niz složenih aktivnosti koje se moraju sprovesti da bi se rad učitelja i dece uopšte realizovao. Zadatak, ponovo samo naizgled jednostavan, bio je utvrđivanje rasporeda aktivnosti i podele dece u grupe sa kojima će se raditi u dve smene u „Dečjoj kući“. Tema određivanja rasporeda aktivnosti pokrenula je naša prva međusobna pregovaranja i dogovore, otvarajući prazan prostor mnogih nerazrešenih pitanja: kako se sporazumeti sa decom i roditeljima koji malo ili nimalo ne razumeju srpski jezik, kako će se deca bez ličnih dokumenata upisati u školu, kako im omogućiti da stignu do škole, kako ih motivisati da idu u školu, da dolaze u „Dečiju kuću“ gde će im učitelji pomagati, kako obezbediti poverenje porodica... *i ko će sve to raditi?* Dogovor o podeli dece u grupe, uz diskusije o načinu rada, rasponu uzrasta i brojnosti dece po grupama, doveo nas je do svakodnevnih sastanaka na kojima smo tražili rešenja za uklapanje rasporeda časova u kućici i školi, dolaska mlađe dece u grupe kojima po razredu ne pripadaju, jer kod kuće nemaju sa kim da ostanu, i mnoge druge.

Tokom daljeg rada, skoro svakodnevno smo se sretali sa mnogim konkretnim problemima koje je trebalo rešavati bez odlaganja, neposredno, u hodu, kako bi se obezbedilo funkcionisanje programa. U tome su nam pomagale dve majke dece koja su pohađala Program, angažovane da spremaju deci užinu i održavaju higijenu u „Dečjoj kući“. Ubrzo su postale deo tima, neposredno su se uključivale u obrazovne aktivnosti prevodeći sa romskog na srpski jezik i obrnuto, i posredovale u kontaktiranju sa porodicama. Organizovanje Programa sastojalo se u kontinuiranom susretanju sa različitim preprekama i pregovaranju oko njihovog prevazilaženja: međusobnom, sa roditeljima, školom, ostalim zaposlenim na Projektu, stanovnicima naselja i predstavnicima šire zajednice. Zbog toga je

na početku realizacije Programa bilo je neophodno da imamo dnevne, kasnije nedeljne sastanke sa učiteljima koji su neposredno radili sa decom u „Dečojoj kući“. Pri tome su teme sastanaka često proširivane i pomerane od planiranih ka neophodnim aktivnostima.

U susretu sa neizvesnim uspehom svakog koraka, bila nam je neophodna međusobna podrška, odnosno stalni dijalog i razmena informacija. Retko koja odluka mogla se doneti bez konsenzusa svih koji su radili sa decom i roditeljima. Vremenom, tokom četiri godine zajedničkog rada, koordinacija na Programu u potpunosti se transformisala u timski rad, a timski rad u kontinuirano preispitivanje svakog koraka. Rad tima činio je kompleksan *proces*, koji bi se mogao opisati sledećim ključnim rečima: saradnja, pregovaranje pri traženju rešenja, povezivanje, uvođenje novih aktivnosti, (privremeno) proširivanje tima, uspostavljanje novih veza i preispitivanje svih odluka. Problemi su se međusobno preplitali i otvarali nove, a u daljem tekstu prikazaćemo samo one koji su bili vezani za nepohađanje nastave, upis u školu i praćenje napredovanja dece.

Razgovori sa roditeljima o upisu dece u školu osvetlili su nam problem nepohađanja nastave-škole, iz ugla mnoštva nezadovoljenih bazičnih potreba, strahova i nepoverenja porodica – prema nama (koordinatorima programa), prema školi i široj zajednici. Na prvom roditeljskom sastanku u „Dečijoj kući“, umesto planiranog razgovora o važnosti upisa dece u prvi razred i redovnog pohađanja nastave, ispostavilo se da postoje mnogo relevantnije teme. To su bile teme nedostatka hrane, nedostatka adekvatne obuće i odeće za decu, nemogućnosti da se postojeća redovno pere i održava, problem retkih izlazaka dece van naselja, strah roditelja da se u prazne kuće, dok su deca u školi a oni rade, ne usele drugi (odnosno potreba da bar neko od dece ostane u kući), strah roditelja da se dete pošalje u nepoznato okruženje van naselja. Rešavanje svake od ovih tema bilo je problem za sebe. Tako na primer, da bismo organizovali nabavku obuće, trebalo je da nađemo način da utvrdimo brojeve cipela koje deca nose, jer ih ni roditelji nisu znali, jednostavno, oni obuću nisu nikada kupovali u radnjama. Postojeća odeća morala se prati, a pored nabavki veš mašina za zajedničko pranje (u prostoriji koja je kasnije sagrađena pored „Dečje kuće“), trebalo je, pažljivim pregovaranjem sa svim majkama čija su deca pohađala Program, napraviti raspored korišćenja dve veš mašine i raspoloživog praška. Rešavanje ovih konkretnih problema bilo je nužno, jer je trebalo da obezbedi elementarne potrebe dece za hranom i adekvatnom obućom i odećom, odnosno neophodni minimalni nivo dostojanstva pri odlasku u školu i boravku u njoj.

Naša predstava o tome šta upis u školu znači za romske roditelje bila je sasvim drugačija od onoga kako su ga roditelji doživljavali. Prepostavljali smo da je za upis u školu dovoljno da roditelji o tome donesu odluku; međutim, upis je predstavljao akciju koju nepismene majke sa Deponije, bez ličnih dokumenata i zdravstvenih kartona, nisu bile u stanju da urade same. Njima je bio neophodan vodič, prevodilac i medijator u susretu sa osobljem lokalnog Doma zdravlja (kasnije i sa lokalnom školom, centrom za socijalni rad, opštinom, itd.), do koga mnoge nisu znale ni kako da stignu, jer su retko izlazile van Deponije. Zbog toga je bilo nužno da, zajedno sa nekoliko majki, organizujemo odlazak u Dom zdravlja, tj. da tokom nekoliko dana vodimo decu na vakcinaciju, posredujemo u otvaranju zdravstvenih kartona, zakazujemo lekarske preglede kod više specijalista i drugo⁹.

Praćenje napredovanja dece u učenju vodilo nas je ka proširivanju tima – privremenom uvođenju logopeda, a kasnije i nastavnika (profesora biologije), koji su pomagali nekolicini dece u starijim razredima. Od nekih rešenja smo odustajali, a obično su to bila ona koja su nam naša dostadašnja znanja, iskustva i profesionalne kompetencije, nalagala kao najbolja. Tako, na primer, nabavljeni držači za olovke više su deci smetali nego što su im pomagali, kompleksni postupak pokazao se kao nepogodan za ovladavanje čitanjem i pisanjem, mnogo duže se moralo oslanjati na prste u računanju do dvadeset. Na kraju prve godine rada, ispostavilo se da deca prvog razreda i dalje ne znaju da pišu po diktatu. Preispitujući način na koji smo radili, pokušali smo ponovo, diktirajući rečenice koje su se odnosile na svakodnevni život dece. Uspeh nije bio veliki, ali je bio vidljiv i inspirativan za dalji rad.

Mreža poverenja se polako gradila između tima i romskih porodica. Paralelno sa njom, svi članovi tima radili su i na uspostavljanju i održavanju veze između škole i porodica, u čemu su često imali funkciju posrednika. Svaki korak napred podrazumevao je bar pola koraka nazad. Međutim, kvalitativni signal uspeha bio je samostalno angažovanje jednog od roditelja sa Deponije, koji je, uprkos tome što je sam odustao od upisa svog deteta u školu, kontaktirao sa istaknutim predstavnikom Roma sa molbom da posreduje u rešavanju konflikta između lokalne škole i porodica sa Deponija. Sukob je izbio zbog oštrog protivljenja jednog broja neromskeih roditelja i učitelja povećanom prilivu romske dece sa Deponije u prvi razred.

Poznavanje institucija, školskih zakona, nastavnog plana i programa bio je važan resurs za pripremu i upis dece u školu. Ipak, otpor škole da prihvati

⁹ To je neophodna procedura za dobijanje uverenja o dobrom zdravstvenom stanju deteta, koje čini sastavni deo dokumentacije potrebne za upis u prvi razred osnovne škole.

veliki broj dece koja joj teritorijalno pripadaju bio je neprijatan susret sa nespremnošću da se razume različitost. Roditelji su ponovo bili pred zidom, a tim pred zadatkom da otvori prozor u njemu. Pored traženja podrške od školskih i prosvetnih vlasti, organizovali smo različite vrste podrške porodicama, pre svega majkama, pažljivo pripremajući roditeljske sastanke. U timu smo delili posao oko organizacije roditeljskih sastanaka, naizmenično obilazeći porodice po kućama, pozivajući ih više puta, podsećajući na dogovorene susrete. Podrška roditeljima bila je usmerena na prepoznavanje njihovih osećanja i ugla gledanja, podsticanje na istrajanost, informisanje o elementarnim pravima u pogledu obrazovanja i školovanja dece na jednostavan i razumljiv način.

Za četiri godine trajanja projekta, polazeći od osnovnog cilja rada, kao i životnog konteksta oko šezdesetoro dece u naselju, aktivnosti tima su se menjale i širile. Popunjavale su prazan prostor brige za decu, smešten između porodice i škole, koji po opisu nije pripadao ni jednoj od naših profesija – učitelja, socijalnog radnika i psihologa. Ulazak na Deponiju i svakodnevni boravak u okolnostima drastično različitim od uslova života, kao i prethodnih životnih i profesionalnih iskustava članova tima, pokazao je da „jednostavna rešenja za individualne i socijalne probleme ne postoje, njih zamenjuje ideja o refleksivnom praktičaru koji bi trebalo da fleksibilno doprinosi procesu razvoja inovativnih rešenja u svakom pojedinačnom slučaju, uz učešće svih uključenih strana“ (Dekleva i drugi, 2006, prema: Kobolt, Dekleva 2008: 85).

Rad sa romskom decom školskog uzrasta¹⁰

[Zadatak za učitelje] na Deponiji bio je jednostavan: [pružiti edukativnu podršku deci, đacima obližnje škole.] Radim više od dvadeset godina i promenila sam više državnih škola u Beogradu, različitim po organizaciji rada, broju učenika, opremljenosti nastavnim sredstvima i lokacijama u gradu. Početak rada sa romskom decom u naselju Deponija bio je sasvim novo iskustvo. Suočila sam se sa potrebom da rešavam situacije koje u dotadašnjem radu nisam sretala.

a) Moj prvi problem bio je: [kako prevazići barijeru jezika?] Deca su među sobom komunicirala na romskom jeziku, slabo su razumela i teško govorila srpski. U razgovoru sa ostalim učiteljima iz tima, shvatili smo da srpski jezik

¹⁰ Iskustva o radu sa romskom decom školskog uzrasta u ovom delu teksta napisala je Mirjana Kovačević, profesor razredne nastave.

* treba da bude jasan, sveden na običan, svakodnevni. Mnogo puta smo morali da pronađemo potpuno neverovatne sinonime da bi nas deca razumela. Glagol „oduzmi“ ne postoji, ne znači ništa detetu, ali kada smo u očaju zamolili mamu Mizu, koja je spremala užinu, da nam pomogne u objašnjavanju, izgovorila je „čarobnu“ reč i to na srpskom: „Besnike, imaš 72 vadiš 13, koliko ti ostane?“ Čarobna reč – „vadiš“ a Besnik kao iz topa odgovora! Miza je i kasnije imala veliku ulogu pomagača, prevodioca i tumača lokalnih običaja i ponašanja stanovnika Deponije.

Kako je prolazila prva nedelja, a onda i svaka sledeća, teškoće su iskrsvale tamo gde nikada nisam očekivala da će ih biti. Deča su neredovno dolazila, bez pribora, svezaka i udžbenika, često bez jasne predstave o tome šta imaju za domaći zadatak. Za mene, učiteljicu koja je pred sobom uvek imala đake u klupama sa priborom i udžbenicima, đake koji nisu izostajali i koji su razumevali uputstva, rad sa romskom decom je bio velika teškoća. Sve što sam znala o radu u učionici sa trideset đaka, ovde na Deponiji sa njih jedanaestoro, nije važilo! U ovakvim uslovima, suočena sa velikim izazovom, morala sam da tragam za novim znanjima, da razvijam nove strategije, proveravam metode i oblike rada koji će davati rezultate i da razmenjujem iskustva sa kolegama.

Jedna od prvih odluka u timu bila je dogovorimo susret sa učiteljima škole koju su naši đaci pohađali, da se upoznamo i saznamo kako i koliko deca učestvuju u školskim aktivnostima, da čujemo mišljenje kolega: šta im je teško, šta očekuju, i na kraju da ih informišemo da deca i oni – školski učitelji, u nama, članovima tima, imaju saradnike i pomoćnike. Nije bilo lako. Trebalo je imati strpljenja za kolege iz škole i ubediti ih da nam daju vremena. Da uvide da su pomaci mogući i da veruju u ono u šta smo verovali svi mi na Deponiji: u uspeh! Susreti u školi su bili veoma naporni. Na decu u kućici pored Dunava nismo gledali istim očima. Učiteljima u školi Deponija je bila daleko od očiju, rad sa romskom decom činio im se kao uzaludan posao. A nama je bilo jasno koliko školski sistem ne dozvoljava i ne dopušta razlicitosti. Deča su se svakodnevno borila protiv čitavog školskog sistema koji ih neće. Zato smo u školu odlazili da za ovu decu pronađemo deo prostora, mesto, klupu koja će biti po njihovoj meri.

Spontano, prolazeći kroz naselje, dešavalo se da sam zavirivala u kuće mojih đaka i upoznavala se sa njihovim porodicama i uslovima u kojima žive. Kasnije sam shvatila koliko je svaki ulazak u njihove barake bio koristan i važan za sticanje poverenja. Deča su počela redovno da dolaze u kućicu. Umesto da ih šalju po kartone, da ih angažuju u pranju tepiha, čuvanju mlađih..., roditelji su ih slali u kućicu.

g) Potrudila sam se da brzo zapamtim imena dece i izgovaram ih pravilno. Ljutilo ih je ako bih pogrešila u oslovljavanju. Voleli su da se hvale umećem igranja i pevanja. Ulazeći u kućicu, često bih pevala neku pesmu na romskom. Deca bi pesmu prihvatala i nastavljali bi horski. Posle toga bih molila da mi reči prevedu na srpski. Tako sam naučila neke romske reči i fraze koje sam koristila u radu. Posmatrala sam njihove tradicionalne igre, kroz koje bi pokazivali svoje običaje, proslave praznika, svadbe, rođenja, veridbe i mnogo drugog. Čitala sam knjige o Romima, razgovarala sa decom o poreklu i istoriji njihovog naroda, o poznatim sunarodnicima i o svemu što nisu bili u prilici da saznaaju o svom etnosu.

b) Naravno, najvažnije svakog dana bilo je uraditi domaći zadatak, obnoviti ono što se radilo u školi i spremiti se za sutrašnji dan. Uvek smo imali rezervne sveske, olovke, rezače, gumice; izgubljenog i „ničijeg“ pribora u školi u kojoj sam radila, ima uvek i previše. Donosila sam lenjire, knjige prethodne generacije, časopise za decu, lepak, makaze, bojice. Moji đaci u „Dečijoj kući“ često su iz škole dolazili sa zahtevom da naprave metar ili zvečku, masku, vetrenjaču, sat, kocku. Znala sam da će njihovim drugarima iz odeljenja u ovim zadacima pomoći roditelji, zato sam ja pomagala deci čiji roditelji nisu bili u mogućnosti da pronadu ili kupe kolaž papir, konzerve, čiode, krep papir, tempere, daščice... sve ono što je zahtevalo da se uspešno uradi domaći zadatak za sutrašnji čas. Deca su odlazila zadovoljna u školu, a iz nje bi se vraćala ponosna jer su ih pohvalili, jer su bila uspešna kao i svi drugi.

Bilo je teških momenata za decu, trenutaka kada su bacali svesku, padali u očaj jer je bilo TEŠKO! Tada bih im pokazivala udžbenik ili svesku mlađeg drugara i pokazivala da je i ranije imao teške zadatke, a da su mu sada ti isti zadaci laki. Sada zna ono što je nekada bilo teško. Pokazivala sam im da ja verujem da oni to mogu. I poverovali bi mi.

e) Mnogo puta sam morala da intervenišem kod učitelja u školi da izmene temu sastava za domaći zadatak. Mnoga deca ne doživljavaju teškoće pri pisanju sastava na temu „Moj kućni ljubimac“, ali Semini, učenici trećeg razreda, kućni ljubimac je bio čurmuse – miš. Pisala bi ona o njemu, ali nije htela da joj se drugovi u razredu smeju. Enis, učenik četvrtog razreda, imao je mnogo različitih doživljaja o kojima bi pisao i pričao. Međutim, na temu „Doživljaj sa letovanja“, list u svesci je ostajao prazan. Njegova starija drugarica Nazmi, volela je da igra i peva. Najstarija od pet devojčica, stalno je smisljala neke igre za mlađe sestre. U stvari, ona se igrala sa njima, jer nije imala lutku i druge igračke. Zato i nije uradila zadatak u školi na temu „Moja omiljena igračka“. Stvarno, šta bi mogla da napiše?! Emran, Nazmijin vršnjak, učenik petog razreda, bio je na ivici suza jer nije znao šta da napiše

na temu „Pogled sa mog prozora“. Otvor na njegovoj straćari nije imao nimalo lep pogled. Emran je znao da ne želi da opisuje u svom sastavu gomilu đubre i blatnjav sokak koji vodi do gomila šljunka izvađenog iz Dunava. Znao je da to nije lepa slika, a ipak nije htio u školu da ode bez zadatka.

Bilo je još sličnih zadataka, zato sam slala poruke učiteljima u školi da smo izmenili temu, da smo napisali nešto slično, a u prvom sledećem susretu zamolila sam ih i objasnila da je nekada dovoljno da samo promene jednu reč u naslovu teme domaćeg zadatka. Posle ovih razgovora, učitelji su mogli da prepostavite kada će im dete ostaviti prazan list u svesci, a kada ne, shvatili su u čemu je problem!

Svakodnevni boravak u Deponiji sa decom je učinio da se zbližimo. To je bilo neminovalno jer sam uzvratila svaki zagrljaj, pozdrav, primila bih svaku ruku. Proslavljeni smo sve rođendane, sadili smo luluđe (cveće) ispred kućice, isli smo u zoo-vrt i na Kalemegdan.

Deca sa Deponije su nas naučila da poštujemo njihove živote, napore koje ulažu, probleme sa kojima se bore i težinu uslova u kojima žive.

Koordinacija aktivnosti sa decom predškolskog uzrasta¹¹

Moj zadatak – po profesiji sam socijalni radnik – bio je da u okviru Programa obrazovne podrške koordiniram aktivnosti sa predškolskom Programom obrazovne podrške koordiniram aktivnosti sa predškolskom Programom obrazovne podrške. Program obrazovne podrške. Cilj kontaktiranja je bio da se upoznamo i započnemo stvaranje odnosa saradnje. Međutim, odnos poverenja sa porodicama se nije mogao uspostaviti brzo. Sa roditeljima i decom smo razgovarale napolju, u dvorištima ispred njihovih kućica, pri čemu su oni odvajali malo vremena za razgovor. Uobičajena pitanja su bila

¹¹ O koordinaciji rada sa decom predškolskog uzrasta u ovom delu tekstu pisala je Milijana Arsić, socijalni radnik.

vezana za razloge zbog kojih želimo da radimo sa decom; zbog prethodnih negativnih iskustava sa državnim institucijama iskazivali su nepoverenje. Nisu pokazivali interesovanje za sadržaje i rad sa decom, niti za lično angažovanje u dovođenju dece u „Dečju kuću”.

Nakon ovog prvog obilaska porodica, uspeli smo da sakupimo dve grupe dece. Početak rada sa decom je izgledao haotično. U periodu od deset do trinaest časova, deca su se pojavljivala zajedno, izmešana po uzrastima, starija su vodila mlađu, pa o radu na osnovu unapred osmišljenog plana i aktivnosti prilagođenih različitim uzrastima, nije moglo biti govora. Mali i skučen prostor „Dečje kuće” nije dozvoljavao da se organizuju kutići za igranje, a deca su dolazila prljava, bosih i blatnjavih nogu, gola, mala deca su nekontrolisano piškila i kakila. Vaspitači su odustajali od posla nakon jednog ili pet dana provedenih u Deponiji. Moje ubedjenje da je bolje nastaviti sa radom i istrajno tražiti nove vaspitače, nego prekidati započeta okupljanja dece, isplatilo se. Posle mesec dana biranja vaspitača, formiran je stabilan tim koji je sa malim izmenama ostao do kraja Projekta.

Moj drugi korak u radu bio je da ponovo obidem porodice dece koja su dolazila u „Dečju kuću”. Ovoga puta, zahvaljujući posredovanju same dece, bila sam primljena u kuće – prethodno sam već uspostavila odnos sa decom i ona su mi otvorila vrata svojih porodica. Razgovarala sam sa majkama i objašnjavala naše teškoće u radu, kao i teškoce koje imaju deca, ako se ne poštuje dogovreno vreme početka rada i podela dece na uzrasne grupe. U ovim razgovorima sam prepoznala probleme zbog kojih majke nisu dovodile decu na vreme: imale su obaveze i nisu mogle da prekidaju posao kako bi ih preuzele u određeno vreme, a nekoliko majki je izrazilo i sumnju u rad vrtića. Zbog toga sam na različite načine prilagodila naše aktivnosti njihovim potrebama: ponudila sam mogućnost da vaspitači dolaze po decu i vraćaju ih kućama; majkama koje su radile na pijaci ili na skupljanju sekundarnih sirovina, pružili smo mogućnost da ostave dete na ceo dan u vrtiću, gde ce dobiti dva obroka, toplo i sigurno mesto boravka; sumnjičavim majkama sam ponudila da dođu sa decom u Dečju kuću i prate šta se sa decom radi. Nakon ovih predloga, prisustvo dece u vrtiću se znatno povećalo, a ja sam počela da uspostavljam odnose i sa roditeljima. Uvažila sam njihove potrebe, i oni su prepoznali našu volju da im stvarno pomognemo.

Sa dolaskom jeseni, nakon šest meseci rada, pojavile su se vaške u vrtiću, dva slučaja žutice u naselju, kao i kožno oboljenje manifestovano otvorenim ranama, najčešće po licu i koži glave. Vaspitači su bili uznemireni, roditelji dece koja su bila zdrava, takođe. Iste nedelje, sa lokalnim domom zdravlja zakazali smo sistematske pregledе u vrtiću i vakcinaciju dece.

Prilagodili smo se novonastaloj situaciji: obaveštavamo sve roditelje u naselju, bez obzira da li njihova deca pohadaju vrtić ili ne, da dovedu svoju decu na pregled, organizovan u samom naselju, pozivamo i stare osobe da dođu na sistematski pregled. Odziv je bio potpun. Sistematski pregledi su trajali tri vikenda: sva deca su bilo vakcinisana, bolesni, odrasli i deca, dobili su terapiju, hronični bolesnici su upućeni na dalje lečenje. Osoba obolela od žutice je bila majka četvoro dece koja su pohađala Program. U razgovoru sa doktorom, saznali smo da se ona dugo leči, ali da ne pije lekove, te iz tih razloga ne dolazi do izlečenja. Postigli smo sledeći dogovor: i majka i deca će piti lekove u vrtiću uz prisustvo vaspitača, a lekove koje moraju dobiti uveče, vaspitači će davati po komad, za svako veče. Podeljeni su šamponi za lečenje vašaka svim porodicama u naselju, kao i sredstva za higijenu, prašak za veš, sapuni, šamponi i sredstva za pranje sudova. Ova akcija je dovela do uspostavljanja poverenja između stanovnika naselja i nas koji smo radili u „Dečijoj kući”, jer smo u samom naselju rešili jedan od ozbiljnih problema sa kojima su se porodice sretale – problem lekarskih pregleda, a bez neophodne dokumentacije, lutanja i traženja ustanova.

Međutim, i dalje nisam bila zadovoljna odzivom dece, odnosom roditelja prema uključivanju dece u aktivnosti na Programu, redovnošću dolaženja dece, kao ni radom svih nas, jer očekivani rezultati nisu bili vidljivi. Rešenje koje mi se učinilo korisnim bilo je organizovanje roditeljskih sastanaka koje sam zakazivala jednom nedeljno, kako bi što veći broj roditelja mogao da im prisustvuje, odnosno da uskladi svoje radne obaveze sa terminima sastanaka. Broj roditelja na samom početku bio je mali, ali su iz nedelje u nedelju dolazili neki drugi, koji nisu bili na prethodnom sastanku, povremeno su dolazile babe ili dede dece. Nekoliko majki je dolazilo svake nedelje, pri tom, vidno su popravile svoj izgled, dolazile bi na veme, uredno obučene, neke sa bebama koje su dojile.

Na roditeljskim sastancima smo razgovarali o radu dece, prisustvu, napredovanju. Rad sa roditeljima je bio težak i vrlo često mi se činio nekonstruktivnim, naročito kada bi od nas tražili da učinimo nešto što će poboljšati njihov život (a što je izlazilo iz okvira i mogućnosti određenih Projektom), kao posledica njihovog uverenja da to zaista i možemo da učinimo. Vremenom, zapažanja roditelja o boravku i napredovanju dece u „Dečjoj kući” postajala su pozitivna. Njihovo broj na sastancima je polako rastao, jer su se osetili kompetentnim i ravnopravnim sagovornicima, majke su govorile da su po prvi put bile pitane o vaspitanju i budućnosti svoje dece.

Nakon godinu dana rada, vrtić je napredovao, formirane su dve stabilne grupe dece, prosečna prisutnost je bila osamnaestoro dece dnevno u starijoj

gupi, a u mlađoj dvadesetoro dece. Petoro dece je boravilo po ceo dan u vrtiću. Sistematski rad urođio je plodom. Roditelji su polako preuzimali odgovornost za obrazovanje i vaspitanje svoje dece, a mi smo sa njima uspostavili odnos saradnje i poverenja, što nam je otvorilo nove perspektive u radu sa decom. One su se odnosile na izlazak van naselja, jer mnoga deca nikada nisu bila u gradu, ako ne računamo sporadične posete lekarima ili bolnicama. Posle prvog izleta u Tašmajdanski park, u centru Beograda, lista mesta koje smo posetili je bila sledeća: Beli dvor, gde su deca za Novu godinu primila paketiće od princeze Jelisaveta Karađorđević, pozorišta, Kalemeđan, ZOO park, Knez Mihajlova ulica. Tako smo načinili prve korake integrisanja romske dece i roditelja iz naselja Deponija u širu sredinu i podstakli njihov doživljaj pripadanja sredini u kojoj žive.

Program obrazovne podrške u naselju Deponija iz ugla socijalne pedagogije

Kada danas, deset godina posle početka rada na Deponiji, ponovo razmišljamo o tome kako i zašto su obrazovni programi dobro funkcionali, uviđamo da je način na koji smo radile sadržavao pojedine principe koji se mogu svrstati u socijalnopedagoški rad. Primjenjivale smo ih spontano, intuitivno, iskustveno, učeći iz pokušaja i pogrešaka, ali pre svega jer je to bio način koji je davao rezultat. U implementaciji obrazovnih programa, naše uže profesionalne kompetencije (učitelja, psihologa i socijalnog radnika) nisu bile ni dovoljne, ni toliko relevantne, koliko motivisanost i vera da su pozitivne promene i napredak mogući i na tako užasavajuće depriviranom mestu kao što je naselje Deponija.

Radeći na Projektu, želeli smo da pomognemo uključivanju jedne ekstremno marginalizovane, bespomoćne grupe ljudi i dece u školu i društvo. U tom smislu, osnovni cilj rada na Deponiji pripada polju socijalne pedagogije, kao profesije koja teži da se omogući integracija marginalizovanih grupa i pojedinaca, odnosno da se spriči njihovo društveno isključivanje (AJEJI, 2005). Da bismo to postigli, bilo je neophodno da upoznamo, prepoznamo i uvažimo potrebe ljudi i dece sa Deponije, i to sa naglaskom na razumevanju situacija (učenja, školovanja, obrazovanja), iz njihove perspektive i uloga. Ovakav pristup, koji se oslanja na konstruisanje zajedničkog pogleda na realnost i zajedničkog rešavanja problema uključivanjem svih zainteresovanih strana, takođe prepoznajemo kao pristup socijalnopedagoškog rada. Početne ideje morali smo često da odbacujemo ili

značajno korigujemo u odnosu na ono što su bile realne potrebe ljudi, datog mesta, vremena i trenutka. Umesto uobičajenog opštег očekivanja da Rome i njihovu decu sa Deponije treba menjati, popravljati, prevaspitavati, – bilo je neophodno da se mi menjamo, popravljamo i korigujemo naše pretpostavke, planove, zadatke, akcije.

Mesto gde smo radili – samo naselje Deponija – naučilo nas je da uvažavamo sociokulturni kontekst u kome smo radili, životno polje–prostor osobe, što je jedan od osnovnih principa socijalnog pedagoškog rada. Bilo je potrebno upoznavanje tog okruženja, od neposrednog fizičkog okruženja – prostornog rasporeda kuća i sokaka, upoznavanja porodica i njihovih rodbinskih veza u naselju i van njega, načina života članova porodice, oblika preživljavanja, dnevnog rasporeda aktivnosti porodica, do načina njihovog komuniciranja sa širom društvenom zajednicom. Razumevanje životnog položaja i perspektive svakog deteta i njegove porodice ispostavilo se kao neophodno za prepoznavanje kapaciteta roditelja i dece da unaprede sopstveni život.

Kako smo radili na Obrazovnom programu i indirektno pokušavali da pomognemo uključivanju društveno isključenih porodica iz naselja Deponija? Na nekoliko osnovnih načina: 1) saradnjom, 2) preuzimanjem lične odgovornosti, 3) stvaranjem ličnog odnosa sa decom i roditeljima u kome je poverenje imalo ključnu ulogu, 4) prilagođavanjem novim situacijama i kontekstu.

a) Uspostavljanje *saradnje* je bilo neophodno. Kao što smo prethodno opisale, često smo se osećale izgubljeno u moru problema, zastrašene njihovom ozbiljnošću, bez jasnih, ili sa naivnim predstavama o tome kako ih rešavati. Zbog nedovoljno definisanih okvira zadatka na kome smo radili i doživljaja nesigurnosti u „divljini“ Deponije, nužni su bili međusobna saradnja, oslanjanje jednih kolega na druge, traženje pomoći i saveta, kako u okviru tima, tako kasnije i sa roditeljima romske dece sa Deponije, učiteljima u školi i drugima.

Stvaranje odnosa u kom poverenje i poštovanje imaju ključnu ulogu

cinilo je osnovu našeg rada. Zahvaljujući uspostavljenom ličnom odnosu sa decom i nekim od roditelja, kao i zahvaljujući prilično teško izgrađenom poverenju, aktivnosti na Programu su se uopšte i mogle odvijati, a zatim unapređivati, proširivati i obuhvatati nove učesnike.

b) Preuzimanje lične odgovornosti je obuhvatalo mnogo različitih aktivnosti. Za nas je značilo učiniti sve što je potrebno, ma kako to bilo čudno i nesvakidašnje; ne odustajati, istrajavati čak i onda kada je delovalo da to što radimo nema nikakvog smisla, ili da je u suprotnosti sa „glavnim tokom“.

Najčešće, preuzimanje odgovornosti je podrazumevalo da treba uraditi sve ono što nikada do tada nismo radili i što se nikako nije uklapalo u naše uobičajene profesionalne aktivnosti, kao i da treba uraditi prvo ono što je neophodno, a tek zatim i ono što je bilo planirano.

Realizacija Programa zahtevala je kontinuirano prilagodavanje novim situacijama i kontekstu u kome smo radili, iznalaženje novih rešenja. Rešenja nisu bila zadata unapred, već su zavisila od dece i njihovih roditelja, dobra rešenja su bila ona koja su odgovarala i njima, a ne samo našim prepostavkama o dobrom rešenjima ili našim vizurama i percepciji. Zbog toga smo se često pitali, naglas, ili u sebi, ne snalazeći se u mnogim situacijama, „Šta se ovde zapravo dešava?“ ili „Šta sada da radimo?“

U svemu tome, vremenom smo izgrađivali i unapređivali znanja i veštine, bili smo motivisani da radimo, imali smo mnogo volje i entuzijazma, iako je često bilo vrlo teško. Danas nam se čini da to što smo naučili prepoznajemo u *osnovnim kompetencijama* socijalnih pedagoga, opisanih u *Zajedničkim osnovama za socijalne edukatore u Evropi* (AEJI, 2005). Na prvom mestu, smatrali smo da radimo nešto što treba da radimo, pri čemu su naše aktivnosti često bile pokretane intuicijom, ali i stečenim iskustvenim znanjem i, naravno, našim profesionalnim znanjima učitelja, psihologa i socijalnog radnika, te u ovome prepoznajemo *kompetencije intervenisanja*. Neprekidno smo planirali, razmatrali efekte naših akcija, razmišljali o odnosu naših namera i planiranih akcija i njihovih rezultata, što bi odgovaralo *kompetencijama evaluacije*. I konačno, čini nam se da smo vremenom izgrađivali i *kompetencije refleksije*, jer smo međusobno neprestano razgovarali o deci i roditeljima sa Deponije, razmatrali probleme sa kojima smo se sretali, diskutovali o uticaju i opravdanosti akcija koje smo preduzimali, o meri u kojoj imamo pravo da se mešamo u živote drugih ljudi, o njihovom odlukama koje moraju biti samo njihove, o odnosu društva prema Romima, o nepoznavanju realnog života ljudi u okviru institucija koje se njima (ne) bave, i mnogo čemu drugom.

Radovali smo se upesima dece sa Deponije, bili ponosni na sve ono što su naučila, tugovali sa njima kada je bilo tužno, bodrili ih kad je bilo teško, bili ljuti ili očajni kada su ih diskriminisali. I mnogo toga što smo naučili, iskusili, doživeli, osetili. Svima nama kojima smo radili na Deponiji verovatno će ostati za ceo život – kao i jedan uhvaćen trenutak, prepričana slika sa početka ovog teksta.

Zaključak

U ovom radu smo pokušali da prikažemo način rada sa jednom marginalizovanom grupom ljudi i dece koji je davao rezultat. Način rada, problemske situacije, kao i naše prateće osećaje i doživljaje, prikazale smo izbliza, trudeći se da osvetlimo težak i manje vidljiv deo terenskog rada, najčešće potpuno nepoznat profesijama koje trenutno imaju najveću ulogu u procesu inkruzije dece manjina – školskih psihologa i učitelja (ali to isto verovatno važi i za pedagoge, socijalne radnike, specijalne pedagoge i druge). Na osnovu iskustva iz Programa obrazovne podrške na Deponiji, čini nam se da za postizanje ozbiljnih rezultata u radu sa romskom decu i porodicama, postojeće „klasične“ metode i tehnike rada koje proističu iz psihologije, socijalnog rada i razredne nastave, nisu dovoljne. Naše isksutvo nam ukazuje na potrebu za uvođenjem novog, socijalnopedagoškog pristupa marginalizovanim grupama i pojedincima, što je posebno značajno i u radu na obrazovnoj inkruziji romske dece.

Literatura

1. European Bureau of the International Association of Social Educators (AJEJI) (2005): *Common Platform for Social Educators in Europe*
2. Kobolt, Dekleva (2008): Alenka Kobolt, Bojan Dekleva, The professionalisation of child and youth care practice : professionalising social pedagogy – from practice to theory and back to practice. U: Peters, Friedhelm (ured.). *Residential child care and its alternatives : international perspectives*. Stoke on Trent: Trentham Books: FICE, str. 79-97.
3. Macura, Vuksanović (2003): Vladimir Macura, Zlata Vuksanović, *Deponija ka boljoj budućnosti*. Beograd: Društvo za unapređivanje romskih naselja
4. Macura-Milovanović (2006): Sunčica Macura-Milovnović, Otroci iz Deponije. Pedagoški vidiki vključevanja romskih otrok v izobraževalni sistem-analiza akcijskega eksperimenta, Ljubljana: Pedagoška fakulteta
5. Strategija unapređivanja obrazovanja Roma. (2003): Ministarstvo prosvete i sporta;
6. Tatić-Janevski, Macura-Milovanović (2003): Sanja Tatić-Janevski, Sunčica Macura-Milovnović, Obrazovni program u romskoj enklavi "Deponija": aktivnosti i rezultati, *Nastava i vaspitanje*, br. 2-3, Beograd, str. 238-254;
7. Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (2009): Službeni glasnik RS, br.72/09.